

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

Tellen met Taal - Het meten van variatie in zinsbouw in Nederlandse dialecten

Spruit, M.R.

published in

Respons: mededelingen van het Meertens Instituut
2006

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

CC BY

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Spruit, M. R. (2006). Tellen met Taal - Het meten van variatie in zinsbouw in Nederlandse dialecten. *Respons: mededelingen van het Meertens Instituut*, 8, 12-16. <http://marco.info/pro/pub/mrs2006respons.pdf>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

Respons 8

Nummer

2006

Een uitgave van het Meertens Instituut

Colofon

Respons

Een uitgave van het Meertens Instituut

Samenstelling en redactie

Doreen Gerritzen en Astrid Verburg

Redactiesecretariaat

Meertens Instituut

Postbus 94264

1090 GG Amsterdam

Vormgeving

Ineke Meijer

Omslag

La veille d'Austerlitz, Armand Dumaescq

Gravure: C. Lucien Huard

Les musées chez soi Paris, L. Boulanger

ISSN 1386-3789

Inhoud

Hester Dibbits en Arjette van der Mark <i>'Ik woon hier heel gewoon'</i> <i>Nederlanders en hun interieur</i>	3
Marco René Spruit <i>Tellen met taal</i> <i>Het meten van variatie in zinsbouw in Nederlandse dialecten</i>	12
Leendert Brouwer <i>De naammythe van Napoleon</i>	17
Leonie Cornips <i>Voorsprong door dialect</i> <i>Verwerving van het grammaticaal geslacht in het</i> <i>Nederlands door dialectsprekende tweetalige kinderen</i>	24
Harm Nijboer <i>Het Meertens Panel</i> <i>Vragenlijsten via de digitale snelweg</i>	32
Verschenen	45

‘Ik woon hier heel gewoon’

Nederlanders en hun interieur¹

Door Hester Dibbits en Arjette van der Mark

Nederlanders laten ‘s avonds de gordijnen open, waardoor iedereen naar binnen kan kijken. Het is één van de meest bekende stereotiepen rond de wooncultuur in Nederland. In werkelijkheid heeft vermoedelijk op zijn minst de helft van de Nederlanders ‘s avonds de gordijnen dicht.² Doen zij dit om inkijk tegen te gaan, of moeten we de verklaring elders zoeken? En wat beweegt mensen hun gordijnen ‘s avonds open te laten?

In dit artikel confronteren we enkele stereotiepen rond de wooncultuur in Nederland met de resultaten van recent onderzoek naar woninginrichting in Nederland. Uitgangspunt vormen de antwoorden op een in 2004 onder alle in Nederland woonachtige respondenten van het Meertens Instituut uitgezonden vragenlijst. In deze lijst komen thema’s aan de orde als de raambedekking, de zit- en eethoek, de aanwezigheid van decoratieve voorwerpen zoals planten, foto’s, schilderijen en souvenirs, en de aanwezigheid van religieuze objecten. In totaal stuurden 227 respondenten de lijst ingevuld terug. Van degenen die aangaven mee te willen werken aan een interview, zijn er vijftien door Arjette van der Mark thuis bezocht en geïnterviewd. Onder hen bevonden zich hoger en lager opgeleiden, mensen met een stedelijke, en mensen met een agrarische achtergrond.

In dit artikel dienen de interviews vooral om te laten zien wat voor verhalen er schuilgaan achter de enquêteresultaten en hoe een combinatie van beide soorten onderzoeksdata een bijdrage kan leveren aan het verkrijgen van beter inzicht in de rol die het interieur speelt in de dagelijkse omgang tussen mensen. We zullen eerst enkele thema’s behandelen die standaard aan de orde komen in beschrijvingen van ‘het Nederlandse interieur’: de inkijk aan de straatkant, de eethoek en de ‘gezellige aankleding’. Aansluitend behandelen we twee thema’s die opvallend afwezig zijn in dit soort beschrijvingen, namelijk verwijzingen naar de religieuze oriëntatie van de bewoners en uitingen van familiaal bewustzijn.

Mensen kunnen om uiteenlopende redenen de ramen bedekken: vanwege privacy, omdat men niets met de buurt te maken wil hebben, of om de stookkosten te beperken. Wat anderen van deze gewoonte vinden, varieert eveneens. Sommigen vinden het ongezellig, verdacht of a-sociaal, anderen vinden het juist netjes of een teken van milieubewustzijn. Die verschillende visies kunnen het al dan niet bedekken van ramen tot een terugkerend gespreksonderwerp in een buurt maken. Voor etnologen vormt het bedekken van ramen een mooi onderzoeksthema; het is een van die alledaagse, schijnbaar triviale praktijken die inzicht kunnen bieden in processen van groepsafbakening.

In welke straten, buurten of regio's mensen de gordijnen 's avonds openhouden en waar niet, is gemakkelijk te turven. Men kan er ook in een enquête gericht naar vragen. Maar om de verzamelde gegevens in een context te kunnen plaatsen, is meer onderzoek nodig, bijvoorbeeld door gesprekken met mensen. Praten over de inrichting en aankleding van de woning is echter niet gemakkelijk. Veel mensen beschouwen de manier waarop ze wonen namelijk als een zo vanzelfsprekend onderdeel van het dagelijks leven, dat zij het moeilijk vinden om er hun mening over te geven. Met een vraag naar het waarom van de keuze voor een bepaalde inrichting schiet men als onderzoeker doorgaans dan ook niet zo veel op. De reactie is vaak: *“Het is zoals het is. [...] Ik woon hier heel gewoon en heel normaal [...]. We zijn er zo mee vertrouwd. Voor ons is het zo gewoon. Het is nou eenmaal zo”*. Of: *“Lang niet alles is zo meteen te beantwoorden, omdat heel veel dingen niet rationeel bepaald zijn”*. Anderen vertellen daarentegen juist uitvoerig over het waarom van hun keuzes, waarbij niet zelden in één gesprek dezelfde keuzes op verschillende manieren worden uitgelegd. De etnoloog brengt die verschillende reflecties in kaart en confronteert ze met zijn eigen observaties, de informatie uit enquêtes en visuele bronnen, zoals foto's.

Van de 227 respondenten gaf slechts één op de vijf aan het raam aan de straatkant overdag onbedekt te hebben. En als het buiten donker is, doen vrijwel alle respondenten de gordijnen dicht. Slechts achttien van de 227 respondenten laten het raam onbedekt. Uit de interviews krijgt men echter de indruk dat bijna niemand de gordijnen dicht doet om inkijk tegen te gaan. Meestal wordt er een andere reden gegeven. Één van de geïnterviewden vertelt: *“Ik heb het [rolgordijn] voor de zon. Anders hoef ik het ook niet. We gebruiken hem alleen in deze tijd van het jaar. We moeten ook letten op de zon vanwege de schilderijen”*. Het liefst had deze respondente het rolgordijn altijd

Voor de bewoonster van het huis waar deze foto is genomen, staat gezelligheid los van de inrichting (foto: Arjette van der Mark)

omhoog, en vitrages hoeven van haar ook niet zo nodig: *“Ik wil als het even niet hoeft geen vitrages, want dat vind ik te vol. Ik wil licht en ruimte.”* Een ander zegt de gordijnen weleens voor de warmte dicht te doen, *‘maar nooit tegen de inkijk’*. En een derde informant licht toe: *“De gordijnen zijn voor de sier en om het geluid te absorberen”*.

Wat de voornaamste redenen ook zullen zijn: het stereotiepe beeld dat men bij Nederlanders altijd naar binnen kan kijken, gaat voor de huizen van de respondenten in elk geval niet op. Ook wat betreft een ander veel genoemd kenmerk van het Nederlandse interieur, de aanwezigheid van de eethoek en vooral het dagelijkse gebruik van die eethoek, biedt de praktijk een grillig beeld. In veel Nederlandse woningen is een indeling in een zitten eetgedeelte te zien. Die indeling gaat terug op middenstandswoningen uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Door middel van schuifwanden werd daarin een scheiding aangebracht tussen de voor- en achterkamer. In de voorkamer bevond zich de ‘mooie kamer’, ingericht voor speciale gelegenheden. In deze chique ruimte, met banken, werd visite ontvangen, maar verder gebruikten de bewoners deze kamer niet. Het dagelijks leven speelde zich af in een (kleine) achterkamer, waar aan een tafel de maaltijden werden genuttigd en eenvoudige lage stoelen bij de kachel stonden. Vanaf de jaren zestig werd de voorkamer steeds vaker ook voor het dagelijks wonen gebruikt. De banken werden minder chique, de zittingen lager.

Tegenwoordig speelt de zithoek een centrale rol in het dagelijks leven in huis. Van de 227 respondenten geeft zelfs een kwart aan *twee* of meer zithoeken te hebben gecreëerd. En vrijwel iedereen heeft een bank. De komst van

de televisie heeft in de verandering van de functie van de zithoek een grote rol gespeeld. Een informant uit Reek vertelt over de komst van de televisie in zijn ouderlijk huis: “[*In de keuken stond*] een eiken keukentafel en dat was de spil. Daar zat je ook gewoon. En dan had je de goeikamer (‘mooie kamer’), waar ook een tafel stond en een stoel, waar ik geloof ik nooit aan gezeten heb. [...] Op een gegeven moment komt de televisie in de kamer [...]. En waar de televisie staat, daar is een bankstel gekomen. In die periode wordt het bankstel het belangrijkste”.

De opkomst van de zithoek heeft niet geleid tot het verdwijnen van de eethoek uit de woonkamer, althans niet onder de respondenten van het Meertens Instituut. Op vier na hebben alle respondenten een eettafel. Wel geeft één op de tien respondenten aan de avondmaaltijd in de zithoek te gebruiken, ook als er gasten zijn.³ Voor de plaats van de eettafel zijn de keuzemogelijkheden door de vaak traditionele plattegrond van veel Nederlandse huizen beperkt. Eén van de geïnterviewde informanten zegt hierover: “Eigenlijk heb ik er een hekel aan, maar ik ben nooit zo creatief geweest dat ik een andere oplossing heb gezien. Ik heb een hekel aan die eettafel hier. We hebben alles overwogen en we komen niet op een indeling anders dan de typisch Nederlandse indeling. Dat is eigenlijk gedwongen”.

De plattegrond van een woning kan een bepaalde plaatsing van meubels afdwingen, maar gewenning speelt vaak ook een belangrijke rol. Een ingrijpende verandering in de inrichting kan lang als onwennig worden ervaren. Gewenning zorgt er ook voor dat veel mensen een vaste plaats hebben in de zit- en eethoek. Een respondent uit Aalsmeer vertelde over de rookstoel van haar vader, waar niemand anders mocht zitten. Zelf bleek zij net als bij haar ouders thuis ook een vaste plaats te hebben in de zithoek én aan de eettafel: “Altijd zo geweest! En toen de kinderen nog thuis woonden, waren er ook vaste plaatsen aan de eettafel. We zijn zo conservatief. Daar voel je je prettig bij. Dat gaat eigenlijk vanzelf”. Het blijkt vaak lastig te verklaren waarom iemand op een bepaalde plek zit. “Ik zit dikwijls op de stoel naast de televisie of op de bank om televisie te kijken. Op die andere stoel zit ik weinig. Waarom ik daar wel zit en daar niet, dat weet ik eigenlijk niet. Dat is een gewoonte geworden. Als je belt of iemand gebeld heeft, dan blijf je daar zitten. Daar is het dan meestal door gekomen”, zo licht een van de respondenten desgevraagd toe. Net als in de gesprekken over het dichtdoen van de gordijnen worden voor het hebben van een vaste plaats vaak praktische redenen genoemd als verklaring. Zo geven verschillende informanten aan dat het in hun familie gebruikelijk was, of is, dat de vrouw des huizes het dichtst bij de keuken of het aanrecht zit, omdat zij het avondeten opdient.

Het lijkt erop dat de respondenten van het Meertens-netwerk hechten aan traditie waar het de wooncultuur betreft. Andere onderzoeksresultaten bevestigen die indruk. Zo vindt bijna negentig procent van de respondenten het niet nodig na tien jaar een nieuwe bank te kopen omdat er een andere stijl in de mode zou zijn. En de hele inrichting veranderen omdat er een nieuwe stijl in de mode is, vindt vrijwel niemand nodig. Een dergelijke houding kan voortkomen uit zuinigheid, maar ook uit een behoefte aan vertrouwdeheid. Zo geeft een informant, zoon van een metselaar, aan: *“De stijl van dit interieur is klassiek en van de zestig-zeventiger jaren. [...] Dit is een huis met veel metselwerk. Dat vind ik mooi, klassieke vormen ook. Ik heb de donkere meubels en inrichting van mijn ouders overgenomen”*. Ook anderen geven aan door hun ouders geïnspireerd te zijn: *“Ik denk dat mijn afkomst toch wel terug te zien is, want die boerenachtergrond verloochen je niet. Daardoor krijg je bijvoorbeeld die voorkeur voor degelijke dingen als massief eikenhout”*. De behoefte aan verandering is vermoedelijk sterk leeftijdgebonden. Zo vertelt een respondent: *“Er zijn schrootjes op de muren in de woonkamer en keuken gekomen in 1956, omdat dat toen ‘in’ was”*. Aan veranderingen gaat mogelijk enige druk van buiten vooraf, zoals in het geval van een informante die vertelt: *“Ik zou die groene bank misschien nog wel eens willen vervangen, want die kleur is niet helemaal goed. [...] Ik vind de kleur wel mooi, maar mijn buurvrouw vindt dat de kleur hier niet past. Ik heb er zelf niet zo’n last van”*.

De behoefte aan vertrouwdeheid zorgt ervoor dat juist datgene wat beantwoordt aan het stereotiepe beeld van ‘het Nederlandse interieur’ vaak wordt gekoesterd. En die gekoesterde zaken zorgen er vervolgens voor dat het stereotiepe beeld in stand wordt gehouden. Behalve de inklek en de eethoek maken ook kamerplanten deel uit van het stereotiepe Nederlandse interieur. In de woonkamers van de Meertens-respondenten is de kamerplant alom tegenwoordig: slechts in elf van de 227 huizen ontbreekt hij.

Wie gewend is aan kamerplanten in de woonkamer, zal het zonder al snel ongezellig vinden. Hoe voller het interieur, hoe gezelliger, zo lijkt het adagium voor veel respondenten te luiden. Een respondente die haar woonkamer heeft gedecoreerd met veel zelfgemaakte kleedjes en schilderijen zegt hierover: *“Ik doe veel aan handwerken en daar is altijd wel wat van in huis. Dat vind ik gezellig. Ik streef iets gezelligs na en dat kan in de ogen van jonge mensen ouderwets zijn. Ik vind het zelf niet ouderwets, maar gezellig.”* Tegelijk blijkt ook uit de interviews dat gezelligheid vaak wordt beschouwd als iets dat los staat van de inrichting: *“Bij mensen die een moderne inrichting hebben, vind ik het net zo gezellig als in mijn eigen huis. Ik kan wel eens denken, dat is niets voor mij, maar dat beïnvloedt de gezelligheid niet”*, aldus een respondente.

Gezelligheid is een lastig begrip, waarbij men er doorgaans, vaak na enig twijfelen, voor kiest om de mens een grotere invloed op de sfeer toe te dichten dan het interieur: *“Gezelligheid zou ik niet kunnen vinden in een modern interieur. Donkere meubels vind ik gezellig staan, maar het zijn niet de meubels die het gezellig maken, dat zijn de mensen”*.

Gezelligheid is iets ongreepbaars, dat voor veel Nederlanders van groot belang lijkt te zijn als het om de inrichting van het dagelijks leven gaat. Het is een notie die verwijst naar intimiteit en informaliteit. We stellen ons nu de vraag in hoeverre men bij de concrete invulling van de notie gezelligheid uitingen van religiositeit en familiaal bewustzijn vindt passen. In beschrijvingen van het Nederlandse interieur nemen deze twee zaken geen prominente rol in. Betekent dit nu ook dat ze ontbreken in veel interieurs? De enquêteresultaten laten wat dit betreft geen duidelijk beeld zien. Drie van de vijf respondenten heeft religieuze voorwerpen in huis, en bij twee van de vijf staan ze op een zichtbare plek. Vaak blijken ze uitsluitend een decoratieve functie te hebben. Eén van de respondenten zegt bijvoorbeeld: *“We hebben een plaatje van [het klooster van] Chevetogne, maar we hechten daar geen religieuze betekenis aan”*. In veel woonkamers staan voorwerpen of schilderijen van verschillende religies. Het neerzetten of ophangen van een voorwerp met een christelijke connotatie sluit de aanwezigheid, in dezelfde ruimte, van een voorwerp dat symbolisch is voor een andere religie (bv. een boeddha-beeld) voor de sier niet uit. Zo verklaart een respondent die in zijn woonkamer een boeddha-beeld naast een Mariabeeld heeft staan: *“Ik vind het mooi en daarnaast is het boeddhisme de meest pacifistische godsdienst die er bestaat”*.

De zithoek in de woning van een respondent (foto: Arjette van der Mark)

Was het in de jaren vijftig van de vorige eeuw zo goed als ondenkbaar een religieus object uitsluitend voor de sier neer te zetten of op te hangen, nu is dit niet ongewoon. Ook bij het ophangen of neerzetten van beeltenissen van de familie zijn de conventies veranderd. Volgens de etiquette aan het einde van de negentiende eeuw hoorden familiefoto's niet in de salon, waar bezoek ontvangen werd, maar in de huiskamer, waar de familie onder elkaar was.⁴

Nu staan Nederlanders er niet om bekend dat zij veel familiefoto's in huis hebben hangen.⁵ Het merendeel van de respondenten van het Meertens Instituut heeft echter wel familiefoto's in de woonkamer staan of hangen. Opvallend is dat het daarbij vaker gaat om kinderen en kleinkinderen, dan om voorouders. Een informante heeft een complete wand met familiefoto's in de woonkamer. Zij vertelt: *“We maken een galerij. Die is nu in wording. [...] Daarmee kan iemand nog een laatste blik op de familie werpen als hij weggaat”*. Foto's worden in deze woning heel bewust gedeeld met gasten. Een informante uit Hypolytushoef vertelt: *“Ik maak al dertig jaar stambomen van Wieringer families. Uit die stambomen is ook een fotoverzameling ontstaan en toen kwam ik tot de ontdekking dat ik mijn eigen familiefoto's ook heel leuk vind. Toen ben ik [wat oude familiefoto's] in passende [oude] lijstjes gaan doen. Vroeger had ik ze niet staan. Het is nu liefhebberij geworden, waarvoor ik gewoon de eigen familiefoto's ben gaan gebruiken. Hiervóór had ik nooit foto's in de kamer, ook niet van de kinderen”*. Een andere geïnterviewde koos er bewust voor om niet meer dan één foto in de woonkamer neer te zetten: *“Ik wil niet meer familiefoto's in de kamer hebben. Ik heb ze wel, maar die zet ik niet in de kamer, want daar houd ik niet van. Ik heb wat foto's in de gang hangen [familiefoto's], maar verder zitten de foto's in albums”*. En bij weer een ander hangen de familiefoto's in de logeerkamer: *“Ik vond het leuk om daar wat van die oude familiefoto's te hangen. Die moet ik niet allemaal in de kamer hebben. Dat hoeft voor mij niet”*. Een enkeling vindt het te druk worden als er foto's hangen: *“We hebben geen foto's in de woonkamer om het wat rustiger te houden. Er hangen hier heel veel klokken en dat vinden we eigenlijk wel voldoende”*.

Opnieuw zien we dat de scheidslijn tussen het bewust en onbewust neerzetten van objecten niet gemakkelijk te trekken is. Veel respondenten zullen de inrichting van hun woonkamer met andere ogen zijn gaan bekijken tijdens het invullen van de vragenlijst, en – in geval van de vijftien respondenten die Arjette van der Mark interviewde - mogelijk ook weer tijdens het interview. Een informante die veel 'typisch Nederlandse objecten' in haar woonkamer heeft staan, zoals klederdracht-poppen en Delfts blauw, geeft aan dat zij er

zeker niet bewust op uit was om ‘haar Nederlandse identiteit’ uit te dragen: “*Dat heb ik me nooit zo bewust afgevraagd, maar we komen uit een oer-Nederlands familie en als je dan ‘last’ hebt van dit soort gevoelens, dan kan het niet anders dan dat het zeer Nederlands blijft. Het is zoals ik hang aan de dingen.*” Een andere informante laat weten dat zij weliswaar niet precies kan benoemen wat er typisch Nederlands is aan haar interieur, maar dat zij er wel aan hecht dat het er Nederlands uitziet, “*want het moet er niet uitzien alsof je uit Amerika of uit China komt*”. Wat haar interieur Amerikaans of Chinees zou maken, wordt niet zozeer door de woonpraktijk in die landen bepaald, alswel door het stereotiepe beeld dat er bestaat rond de wooncultuur. En om dat stereotiepe beeld te kennen, hoeft men niet te reizen; dat beeld is immers genoegzaam bekend, net als het stereotiepe beeld van het Nederlandse interieur.

... LITERATUUR

Gallaird, K.

2000 ‘De ideale woning op papier’. In: Huisman, J. e.a., *Honderd jaar wonen in Nederland 1900-2000*. Rotterdam: Uitgeverij 010, p. 111-171.

—

1985 *Op weg naar het jaar 2000. De Nederlandse huisvrouw*. Amsterdam: Aselect.

Horst, H. van der, en J. Messing

2006 ‘It’s not Dutch to close the curtains’: visual struggles on the threshold between public and private in a multi-ethnic Dutch neighborhood’. In: *Home Cultures* 3.1, p. 21-38.

Willems, W. en A. Cottaar

1989 *Het beeld van Nederland. Hoe zien Molukkers, Chinezen, woonwagewoners en Turken de Nederlanders en zichzelf?* Baarn/Den Haag: AMBO/NOVIB.

... EINDNOTEN

¹ Dit artikel is geschreven binnen het mede door NWO gefinancierde onderzoeksproject ‘Migratie en Materiële Cultuur. De interieurs van twintigste-eeuwse migranten en hun nakomelingen in Nederland’. Zie voor meer informatie over dit project [www.http.meertens.knaw.nl/migratie.pdf](http://www.meertens.knaw.nl/migratie.pdf). In het kader van dit project is ook een tentoonstelling ontwikkeld, getiteld *Van huis uit*. Deze tentoonstelling is vanaf 27 januari 2007 te zien in Imagine IC in Amsterdam Zuid-Oost.

² In een onderzoek, in 1984 in opdracht van Philips uitgevoerd, liet 54 procent van de ondervraagde huisvrouwen in de grote steden weten ‘s avonds de overgordijnen

dicht te doen. In Zuid-Nederland lag het percentage hoger; hier gaf 65 procent van de huisvrouwen aan de overgordijnen 's avonds dicht te doen. Het landelijk gemiddelde was 46 procent. Zie: *Op weg naar het jaar 2000. De Nederlandse huisvrouw* (Amsterdam: Aselect, 1985). Zie ook Van der Horst en Messing 2006.

³ Volgens een TNS-NIPO-enquête uit 2002 eten Nederlanders gemiddeld twee keer per week 'met het bord op schoot'; 46 procent van de deelnemers aan dezelfde enquête gaf aan nooit 'het avondeten voor de televisie te nuttigen' (zie http://www.tns-nipo.com/sub_ext.asp?c006&file=vraagvmaand%5c2002_08.htm). Volgens een onderzoek van Interview NSS uit 2005 eet 1 op de 3 Nederlanders met het bord op schoot, het liefst bij het NOS-journaal van 18.00 uur. 18% van de Nederlanders eet volgens dit onderzoek iedere avond met het bord op schoot, 37% meerdere avonden per week. Zie: <http://www.tvfilmsnackonderzoek.nl/>

⁴ Gaillard, 2000.

⁵ Zie bijvoorbeeld Willems en Cottaar, 1989.

Tellen met taal

Het meten van variatie in zinsbouw in Nederlandse dialecten

Marco René Spruit

... TAALKUNDIGE AFSTAND

Iedereen weet dat de afstand tussen Amsterdam en Utrecht kleiner is dan de afstand tussen Amsterdam en Groningen. Zo voelt ook iedereen aan dat de taalkundige afstand tussen het Brabants en het Fries groter is dan de taalkundige afstand tussen het Brabants en het Limburgs. Voor geografische afstanden hebben we een meetkundige eenheid waarmee we precies kunnen aangeven hoe ver plaatsen uiteen liggen: de kilometer. Voor taalkundige afstanden wordt binnen het project “Determinanten van Dialect Variatie” (DDV) een meetkundige eenheid ontwikkeld. De mogelijkheid om de taalkundige afstand tussen de verschillende varianten van een taal te kunnen berekenen, is onder meer van belang voor onderzoek naar de relaties tussen dialecten en talen.

We richten ons in dit project op factoren die bepalend zijn voor de taalkundige afstand tussen dialecten. Ook allerlei sociale en politieke factoren kunnen de taalkundige afstand tussen dialecten beïnvloeden, maar dit project concentreert zich op de taalkundige factoren.

De taalkundige afstand wordt mede bepaald op basis van verschillen in uitspraak, woordkeus en zinsbouw. Tot voor kort werd veelal verondersteld dat er relatief weinig verschillen op het niveau van zinsbouw te vinden zijn binnen de Nederlandse dialecten. Het project “Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten” (SAND) heeft echter aangetoond dat de honderden bestudeerde Nederlandse dialecten wel degelijk rijkelijk variëren op zinsbouwniveau. Sjef Barbiers heeft in *Respons 5* een beschrijving van dit project gegeven. Het huidige DDV-project maakt dankbaar gebruik van deze unieke verzameling gegevens, zowel om de onderlinge samenhang tussen de Nederlandstalige dialecten te onderzoeken, als om de rol van zinsbouw te bepalen als factor in de taalkundige afstand tussen taalvariëteiten. Op Afbeelding 1 kunt u zien welke dialecten onderzocht zijn.

Afbeelding 1:
De onderzochte dialecten in het Nederlandse taalgebied

... DE AARD VAN DE VARIATIE IN ZINSBOUW: TWEE VOORBEELDEN

In de “Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten” is op Kaart 68a (niet afgebeeld) de variatie in het gebruik van het wederkerend voornaamwoord “zich” in zinnen zoals “Jan herinnert zich dat verhaal wel” vastgelegd. In sommige dialecten blijkt men “Jan herinnert hem dat verhaal wel” te zeggen. In weer andere dialecten komt de vorm “Jan herinnert z’n eigen dat verhaal wel” voor. Kaart 68a toont de geografische distributie van de zinsvarianten voor deze taalsituatie.

Nog een voorbeeld: Kaart 14b (niet afgebeeld) van de atlas toont de variatie in het gebruik van het voegwoord in zinnen als “Het lijkt wel of er iemand in de tuin staat”. In sommige dialecten zegt men “Het lijkt wel dat er iemand in de tuin staat”, terwijl men in andere dialecten weer de vormen “Het lijkt wel of dat er iemand in de tuin staat” of “Het lijkt wel as er staat iemand in de tuin” gebruikt. De laatste voorbeeldzin toont bovendien aan dat de onderzochte variatie zich niet enkel op het niveau van mogelijke functiewoorden afspeelt, maar tevens op het niveau van mogelijke woordvolgordes. Het werkwoord “staan” in deze bijzin bevindt zich immers op een andere positie in de zin dan bij de eerder genoemde varianten.

... HET SAMENVOEGEN VAN GERELATEERDE TAALVERSCHIJSSELEN

De “Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten” bevat naast de twee beschreven taalverschijnselen nog ruim honderd andere taalsituaties waarvan de variatie op zinsbouwniveau is vastgelegd. Het vernieuwende van het DDV-onderzoek is nu dat voor het eerst gekeken wordt naar wetmatigheden in zinsbouwvariatie door meerdere taalverschijnselen als samengestelde eenheid te onderzoeken. Het idee hierachter is, dat zich door het samenvoegen van gerelateerde taalverschijnselen een algemeen variatiepatroon ontvouwt. Deze statistische benadering kijkt voorbij de details om de globale contouren te kunnen ontwaren, als het ware op zoek naar het bos voorbij de bomen.

Ook verkennen we de relaties tussen de verschillende taalsituaties. Een mogelijk verband tussen de eerder genoemde voorbeelden kan zijn dat mensen die “Jan herinnert z'n eigen dat verhaal wel” zeggen, ook meestal “Het lijkt wel as er staat iemand in de tuin” zeggen. Het blootleggen van dergelijke verbanden zou kunnen leiden tot nieuwe inzichten in de algemene werking van het taalsysteem.

... KWANTITATIEVE TAALKUNDE

Taalkundig onderzoek zoals dat binnen het DDV-project wordt gedaan, noemt men ook wel kwantitatieve taalkunde. Dit type onderzoek richt zich op grote hoeveelheden taalkundige gegevens om inzicht te krijgen in de achterliggende principes. Het is een mooie aanvulling op het traditionele kwalitatieve taalkundig onderzoek, waarin slechts één of enkele taalkundige verschijnselen tot in detail onderzocht worden. Waar kwalitatief onderzoek in de diepte gaat, concentreert kwantitatief onderzoek zich op de breedte - een ander perspectief dus.

De kern van kwantitatief onderzoek zit in de overgang van het meten van *afzonderlijke* taalkundige verschillen naar *samengevoegde* verschillen tussen taalvariëteiten. Hiervoor is het nodig om numerieke waarden toe te kennen aan taalkundige verschijnselen. Na de vertaalslag van tekst-verschillen naar getal-verschillen wordt het mogelijk om te tellen met taal.

Overigens is het ook zonder deze vertaalslag mogelijk om meerdere taalverschijnselen als samengestelde eenheid te bestuderen. Men geeft bijvoorbeeld op een dialectkaart de begrenzingslijnen aan van de gebieden waarbinnen de onderzochte taalverschijnselen voorkomen. Een probleem van deze methode is echter dat de begrenzingen voor ieder taalverschijnsel anders zijn. Om tot een algemener beeld te komen, kan de onderzoeker dan

de overlappende begrenzingslijnen van de betreffende taalverschijnselen samenvoegen op basis van zijn kennis, ervaring en intuïtie. Het is echter goed mogelijk dat een andere onderzoeker de overlappende lijnen anders zal interpreteren.

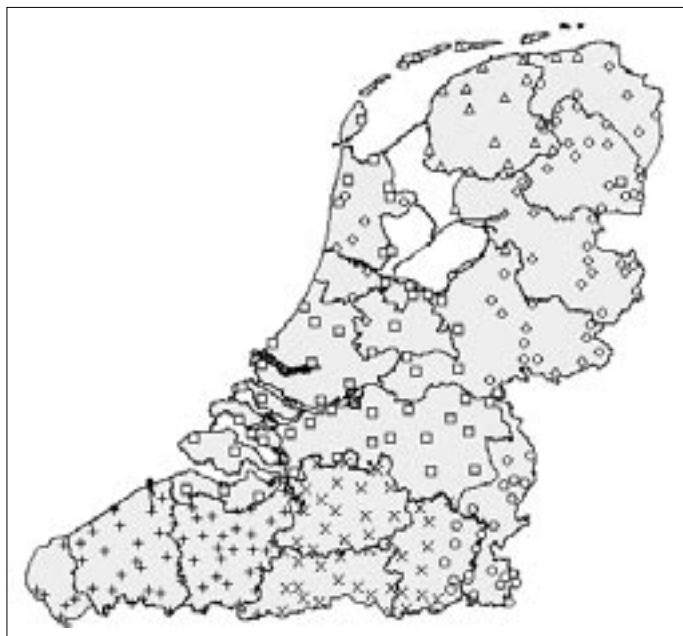
Een andere tekortkoming is dat de betrouwbaarheid van de samengevoegde begrenzingslijnen afneemt naar gelang het aantal taalverschijnselen dat opgenomen is op een dialectkaart. Deze problemen doen zich echter niet voor bij een kwantitatieve benadering, aangezien afzonderlijke begrenzingslijnen dan - als het ware - opgeteld kunnen worden tot objectief samengevoegde begrenzingslijnen.

... DE ZINSBOUWAFSTAND TUSSEN DIALECTEN

Ter illustratie van de vertaalslag van tekst-verschillen naar getal-verschillen volgt nu een fragment uit de metingprocedure om de afstand op zinsbouwniveau te bepalen tussen de dialecten van Lunteren en Veldhoven. In Lunteren kan men zowel “Jan herinnert zich dat verhaal wel” zeggen als “Jan herinnert z'n eigen dat verhaal wel”. In Veldhoven zegt men altijd “Jan herinnert zich dat verhaal wel”. In geen van beide dialecten is het mogelijk om “Jan herinnert hem dat verhaal wel” te zeggen. Op basis van deze mogelijke zinnen wordt de afstand tussen deze twee dialecten in drie stappen als volgt berekend:

1. De zinsvariant met “zich” komt voor in beide dialecten, zodat dit geen invloed heeft op de dialectafstand.
2. De zin met “hem” komt in beide dialecten niet voor, zodat ook dit geen invloed heeft op de dialectafstand.
3. De variant met “z'n eigen” komt wel voor in Lunteren maar niet in Veldhoven, zodat de dialectafstand wordt verhoogd met één punt.

De zinsbouwafstand tussen de dialecten van Lunteren en Veldhoven is op basis van dit fragment dus één punt, gedeeld door het aantal mogelijke zinnen: $1/3$. De uiteindelijke zinsbouwafstand tussen deze twee dialecten ontstaat na vergelijking van 485 taalsituaties. Op dezelfde wijze wordt de zinsbouwafstand tussen alle andere dialectparen uitgerekend. Dit resulteert in een enorme tabel met tienduizenden afstanden. Aangezien het ondoenlijk is om een dergelijke hoeveelheid getallen te interpreteren, zijn statistische analyses onontbeerlijk om de resultaten te kunnen analyseren en in kaart te brengen.

Afbeelding 2:
De zes belangrijkste
Nederlandstalige
dialectgebieden op
basis van de variatie
in zinsbouw

Afbeelding 2 laat de resultaten van een zogenaamde clusteranalyse zien. Deze kaart van het Nederlandse taalgebied toont de zes belangrijkste regio's op basis van de zinsbouwvariatie. U kunt onder meer Vlaanderen duidelijk als één geheel waarnemen. Ook Friesland en Limburg zijn als aaneensluitend gebied goed herkenbaar.

... TOT SLOT: DE VOORDELEN

Wellicht vraagt u zich nu af wat de meerwaarde is van dergelijk werk indien gelijksoortige overzichtskaarten reeds eerder zijn opgesteld door ervaren dialectologen. Daarom eindigen we met enkele voordelen van deze manier van onderzoek. Vanuit wetenschappelijk oogpunt is het een belangrijk voordeel dat deze kaarten op objectieve wijze - en volledig automatisch - zijn opgesteld op basis van expliciet geformuleerde criteria. Het resultaat is daarmee controleerbaar en verifieerbaar. Ook is de procedure zonder extra inspanning toepasbaar op taalgebieden waarvan nog geen door experts opgestelde kaarten beschikbaar zijn. Ten slotte kan met dezelfde precisie iedere combinatie van taalkundige verschijnselen als een samengesteld geheel worden bestudeerd. Taalkundig onderzoek vanuit een kwantitatief perspectief verrijkt kortom het Nederlandse dialectonderzoek.

De naammythe van Napoleon

Leendert Brouwer

Interpretaties, commentaren en mythes hebben de geschiedenis overgenomen. En niet alleen politici, maar ook journalisten en hoofdredacteurs, historici, televisiemakers en educatieve organisaties houden vast aan het mooie verhaal dat ze elkaar steeds maar weer navertellen.

Marjolijn Februari: *Zoveel verhalen die de plek van de werkelijkheid innemen.* In: *De Volkskrant* 23-9-2006.

Veel mensen denken dat we in Nederland onze familienamen aan Napoleon te danken hebben. Dat hebben ze ooit eens op school geleerd of uit een weetjesrubriek opgepikt en dit inzicht werd en wordt nog steeds bevestigd als het onderwerp bijvoorbeeld in de media ter sprake komt. Deze onjuiste voorstelling van zaken blijft vooral levend omdat hij een heroïsch element bevat: men trachtte Napoleons voorschriften te ondermijnen en te bespotten door een rare naam aan te nemen, bijvoorbeeld Naaktgeboren of Poepjes (die twee namen komen altijd naar voren als het daarover gaat). Aan het begin van de 19e eeuw, toen Nederland door de Fransen was bezet, hadden de meeste inwoners echter al een familienaam. Ook de naam Naaktgeboren bestond al en de naam Poepjes, die in 1811 in Friesland door een tweetal families werd aangenomen, was in die omgeving toch ook al bekend voordat Napoleon op het toneel verscheen.

Wat was er nu wel aan de hand? In 1810 werd het kortstondige koninkrijk der Nederlanden van Lodewijk Napoleon door het Franse keizerrijk van zijn grote broer keizer Napoleon Bonaparte ingelijfd. Dat had tot gevolg dat de Franse wet ook hier nageleefd moest worden en de Fransen hadden enige jaren daarvoor een wet uitgevaardigd waarmee zij een betere persoonsadministratie van de bevolking konden handhaven. De *Code Civil* (letterlijk 'burgerlijk wetboek') of de *Code Napoleon* werd ingevoerd. In wezen werden toen de regels voor de burgerlijke stand opgesteld die wij ook in de moderne tijd nog toepassen. Dit hield in principe in dat geboorte, huwelijk en overlijden een verplichte registratie vereiste die door het gemeentesecretariaat werd uitgevoerd. Familienamen werden erfelijk in de vorm waarin ze werden vastgelegd.

Men werd in de periode 1811-1812 in de gelegenheid gesteld om in het gemeentehuis officieel een familienaam te bevestigen of aan te nemen in een register van naamsaanneming. In praktijk is daar in beperkte mate gebruik van gemaakt. In de grote steden schreven zich voornamelijk joodse inwoners in deze registers in, aangezien zij nu naast het eigen joodse naamsysteem gebruik moesten maken van het burgerlijke naamsysteem. Verder vond naamsaanneming slechts plaats in plattelandsgemeentes in Friesland, Groningen, Drenthe en op de Veluwe, waar men zich tot dan toe voornamelijk van het patroniemensysteem bediende. Waar men soms al eeuwenlang een familienaam bezat, vond men het niet nodig om dat formeel te bevestigen.

Het patroniemensysteem, dat met de invoering van de burgerlijke stand in feite werd opgeheven, was omstreeks 1800 in den lande nog alom een vertrouwd gebruik. In enigszins afgelegen en dunbevolkte streken volstond het patroniem zelfs, eventueel in combinatie met de naam van de boerderij die men bewoonde en die als achternaam fungeerde. Maar aangezien we een dergelijk stelsel nu alleen nog kennen uit Russische romans (bijvoorbeeld Aleksej Fjodorowitsj Karamazow, zoon van Fjodor Pawlowitsj Karamazov uit 'De gebroeders Karamazow' van Dostojewski), vereist het enige toelichting. Een patroniem is een achternaam die afgeleid is van de voornaam van de vader. Die achternaam was generatiegebonden. In Friesland heette iemand bijvoorbeeld Jelle Douwes., dat wil zeggen: Jelle, de zoon van Douwe. De zonen van Jelle heetten op hun beurt Douwe Jellesz. en Pieter Jellesz. en zijn dochter heette Grietje Jellesdogter. Zoals gezegd was deze benaming voldoende in kleine gemeenschappen, maar het patroniem maakte ook wel deel uit van een driedig namensysteem en het fungeerde dan als 'tussenaam', bijvoorbeeld in de combinatie Douwe Jellesz. Timmerman. Ook het patroniem zelf kon naar de derde positie doorschuiven en zo een familienaam

Napoleon peinst op de namen van zijn onderdanen

worden, omdat de familieleden ook in een derde en mogelijk volgende generatie met de betreffende achternaam geïdentificeerd konden worden. Dan ontstond een constructie als Douwe Pietersz. Jelles. De familienaam Jelles werd vervolgens in Friesland wel als Jellema genoteerd.

In wezen heette men voor 1811 zoals men genoemd werd. Men stond in de omgeving bekend met een voornaam, een patroniem en vaak met een achternaam, en soms ook wel met een alias, een bijnaam. Zo'n achternaam was over het algemeen niet de vrucht van eigen creativiteit, maar werd je, net als een bijnaam, door je omgeving opgedrongen. Een alias of bijnaam kon allengs meer nadruk krijgen, zodat hij vervolgens in de plaats kwam van de oorspronkelijke achternaam. Na migratie werd een achternaam al dan niet in aangepaste vorm behouden, of men kreeg een nieuwe. Iemand die uit het zuiden kwam, werd in Amsterdam bijvoorbeeld De Vlaming genoemd of De Waal. Behield hij zijn achternaam, dan was de kans groot dat een naam van buitenlandse origine aan het Nederlands werd aangepast: Denis werd De Nijs, Louis werd Lowijs, Polet werd Pluut, d'Orange werd Van Oranje, L'Allemand werd Lalleman, Armstrong werd Ermstrang, Fassbinder werd Vastbinder. En zo werden sommige buitenlanders de dupe van associaties die wellicht minder wenselijk zijn en waar hedentendage nakomelingen nog steeds mee zitten: Apekrom uit Abercrombie, Koppijn uit Copin, Pielkenrood uit Pilgenroth.

Ook nu worden namen van immigranten nog wel aangepast, maar dat gaat niet meer vanzelf door toedoen van de omgeving of een achteloze klerk. Het is ook geen optie bij de immigratieprocedure, zoals dat in de Verenigde Staten het geval is, want hier moet men daarvoor een naam formeel wijzigen. Per Koninklijk Besluit kreeg zo bijvoorbeeld de Chinese naam Wong Lua Hing de Nederlandse vorm Van Wolingen, en een uit Marokko afkomstige migrant wilde zo resoluut inburgeren, dat hij zich naar zijn nieuwe woonplaats heeft genoemd: Van Mokum. De naam Van Amsterdam bestond al, wat wettelijk een beletsel is om die naam aan te nemen, maar tegen vernoeming naar Mokum, de bijnaam van Amsterdam, kon geen bezwaar worden ingebracht.

Onder migranten van vóór 1800 zien we namen die, als men niet beter weet, typisch het resultaat zouden kunnen zijn van recalcitrantie onder het juk van een overheerser als Napoleon. Bij de naam Naaktgeboren weten we niet of het de naam van een immigrant is, maar er wordt gesuggereerd dat deze naam een Hollandse bewerking van de Duitse naam Nachgeboren zou

kunnen zijn, een equivalent van Posthumus, dat wil zeggen ‘geboren na het overlijden van de vader’. De naam Naaktgeboren zou ook gewoon als een Hollandse bijnaam kunnen zijn ontstaan, die het vervolgens gered heeft als familienaam. In dezelfde omgeving, rondom Rotterdam, treffen we ook tot de verbeelding sprekende namen als Leeftlang, De Kwaadsteniet, Mijnlief en Meliefste, en Komtebedde. Dit soort bijnamen zijn gegeven omdat iemand iets zei dat hem kenmerkte. Het is niet ondenkbaar dat iemand die bij herhaling zijn schouders ophaalde en aan de aanwezigen in de herberg liet weten dat we niet zoveel kapsones moeten hebben aangezien we allemaal naakt geboren zijn, op een gegeven moment werd aangesproken als ‘Jan Naaktgeboren’. Zó zou de familienaam in de 17e eeuw ontstaan kunnen zijn.

We moeten ons realiseren dat familienamen uit bijnamen zijn ontstaan en dat het motief voor naamgeving humoristisch kan zijn geweest. Maar bij de meeste namen komen we er nooit achter wat nu precies de beweegredenen waren om juist die naam te geven. We kunnen een en ander wetenschappelijk

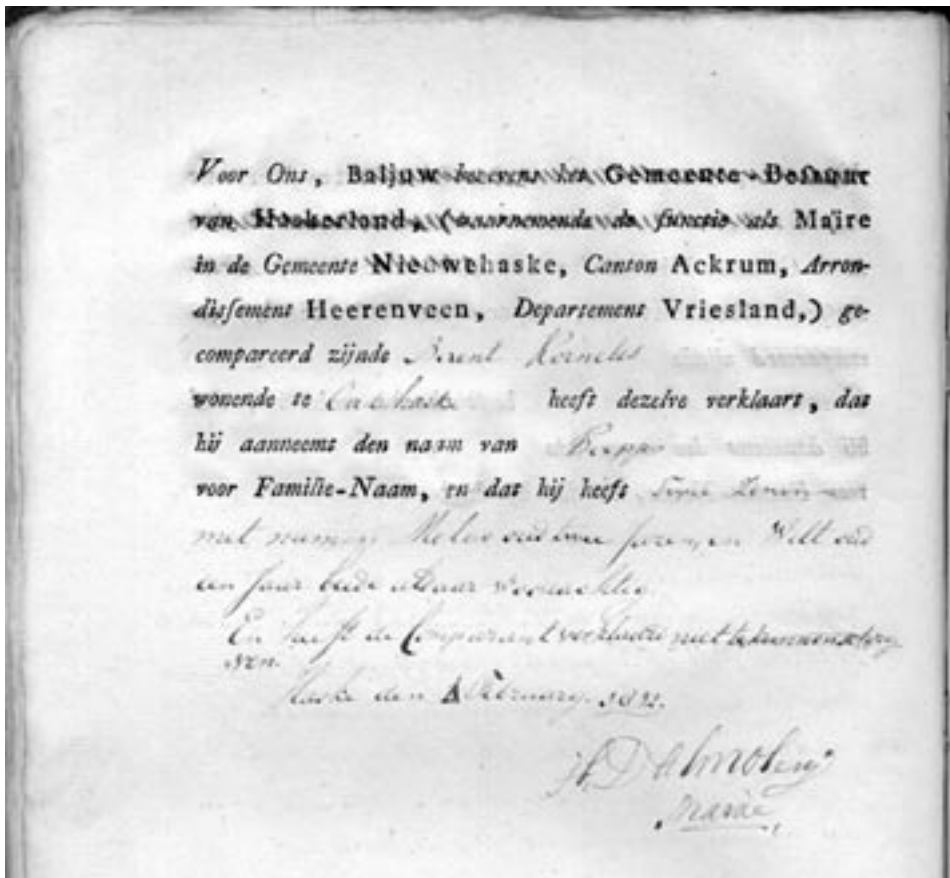
onderstellen op basis van vergelijkend onderzoek. Steeds moeten we een andere mogelijkheid voor een naamsverklaring achter de hand houden. Iemand die bijvoorbeeld De Ruiter heet, mag aannemen dat een voorouder een ruiter was, wellicht in militair dienstverband, en dat hij daarom deze achternaam kreeg en behield. Het lijkt een doorzichtige beroepsnaam te zijn voor een ‘krijgsman te paard’. Maar de familienaam kan indirect te danken zijn aan een uithangbord met de afbeelding van een ruiter, aan een huis genaamd ‘in de Springende Ruiter’, zodat de naam duidt op de woonplek van de eerste naamdrager. Heet men Rui(j)ter(s) zonder lidwoord dan kan bovendien sprake zijn van een klankvariant van Roeter(s), een naam die als patroniem uit een voornaam kan worden verklaard. Het hoeft niet uitgesloten te worden dat in het verleden voor zo’n patroniem op een bepaald moment in een akte het lidwoord ‘de’ werd geplaatst. Ten slotte kan de naam De Ruiter op vergelijkbare wijze verklaard worden als de bijnaam De Ruiter voor een persoon in

Zwartsluis in de twintigste eeuw, die deze bijnaam kreeg na een ritje op de rug van een op hol geslagen varken!

Men zou met een knipoog kunnen stellen dat Napoleon niet nodig was om heldhaftig of onnozel of draak te steken met de naamsaanneming. Namen die wij nu curieus of lachwekkend vinden, waren er al voor zijn tijd. Hoe was het dan in Friesland, waar men op het platteland in 1811 massaal naar de *mairie* ('stadhuis') ging om zich in registers van naamsaanneming in te schrijven? Wel, in Friesland werd vooral de naam De Vries aangenomen. Dat zou men als een zelfbewuste patriotse daad kunnen zien. Maar ook als een niet erg creatieve keuze, vergelijkbaar met de keuze voor de naam De Jong, die ook door heel veel gezinshoofden werd aangenomen, een toenaam om een junior van een senior in de familie te onderscheiden. De meeste namen in Friesland werden gevormd volgens het geijkte Friese patroon. Zo werden uit patroniemen als Jellesz. en Douwesz. de familienamen Jellema en Douma gevormd. En iemand die boer was aan de Surhuizumerdijk of iemand die afkomstig was uit Haskerdijken nam de naam Dijkstra aan. Er werd wel degelijk ook enige verbeeldingskracht gebruikt om bijvoorbeeld het beroep in de nieuwe familienaam tot uitdrukking te brengen. Ook daarvoor werden, op oneigenlijke wijze, de achtervoegsels -ma en -stra gebruikt, waarmee oorspronkelijk van voornamen respectievelijk plaatsnamen afgeleide familienamen werden gevormd. Een timmerman noemde zich bijvoorbeeld Hamersma of Schaafstra.

Treffen we ook namen aan die voor bespottelijk kunnen doorgaan? De naam Poepjes valt af, want het is een patroniem bij de voornaam Poepje uit Poppo, en hij bestond al. Het valt tegen, 'onwelvoeglijke' namen die een naamdrager beoedelen zijn er niet. Anekdoten die we kennen uit het 19e eeuwse populair-wetenschappelijke blad *De Navorscher* laten zich niet verifiëren. Zo zou er sprake zijn geweest van een man die voor ene burgemeester Olivier stond en de gelegenheid te baat nam om een toontje hoger te zingen door de naam Olivijf aan te nemen. Maar nee, die naam kan men helaas niet terugvinden. Een enkele waarbij men nog enig leed(vermaak) of misschien juist wel relativeringsvermogen kan veronderstellen, is de naam Manweg. Deze nu niet meer bestaande familienaam werd in Zwaagwesteinde door Rixtje Nuttes voor haarzelf en haar kind aangenomen. Dat haar man weg was, is duidelijk, want anders zou zij niet zelf een naam hebben aangenomen. Als zij een weduwe was geweest, zou dat waarschijnlijk vermeld zijn. Overigens was zij niet de enige vrouw die als gezinshoofd compareerde.

Echt gekke namen treffen we niet aan onder de namen die in 1811-12 in Friesland werden aangenomen. Van nationalistische trots getuigt slechts ene Roel Jans te Luxwoude die de naam Vaderlander aannam, en wellicht lieten Klaas Wytzes in Oldeboorn en Sytze Rommerts in Wons blijken schamper over het gebeuren te denken toen ze de namen Politiek en Poletiek aannamen. Enkele aardige bijnamen die tot familienaam gepromoveerd werden, zijn de namen Zondergeld, Wonderlijk, Welvaart, Waf, Vroegrijp, Vrolijk, Vettevogel, Soveele, Seldenthuis, Saterdag (een vondeling?), Regtop, Pottjebier, Onverwagt, Ongeluk, Loopweg (vermoedelijk evenals Manweg geen straatnaam), Kruipeltje en Krupeltie, Goedemoed, Geldeloos, Eenszaam, De Eerste, Drinkuitsma, Bokstaart, Avontuur.

Naamsaanneming van Berent Kornelis Poepjes te Oudehaske in 1812
(Bron: Tresoar, Leeuwarden, familienamen 1811)

Letten we ook op namen die elders werden aangenomen, dan merken we nog de naam Vrijheid in Elburg op. Maar ook hier is de naamsverklaring tamelijk prozaïsch, en niet een uiting van de wens bevrijd te worden van de Franse bezetters. De naam duidt op bewoning van de boerderijen De Grote of de Kleine Vrijheid, die in de oude stadsvrijheid van Elburg waren gelegen en daar hun naam aan dankten.

Hoe het ook zij, Napoleon werd al gauw verslagen en naar Elba verbannen, maar het Nederlandse bewind dat de touwtjes in handen kreeg, bleef met straffe hand zijn burgerlijke stand bijhouden. De familienamen werden werden letterlijk vereeuwigd, ongeacht misvormingen en ouderwetse spelingsvormen; ze overleefden in de volgende decennia en eeuwen elke spelingshervorming. Ook van lachwekkende bijnamen en namen die oorspronkelijk heel wat anders betekenden dan men nu veronderstelt, kwam men niet zomaar af. Alleen na een veeleisende procedure kon men bij Koninklijk Besluit zijn naam wijzigen. Nu de wet zodanig veranderd is dat echtelieden en partners een van beider namen voor hun kinderen kunnen kiezen, kan een man met een minder vleierende naam een vrouw zoeken die naamkundig meer indruk maakt om zijn kinderen te verzekeren van een welvarende naam. Ze heten geen Poepjes meer, of Bal, Bil, Bol of Bul, maar Van Haersolte tot Haerst, Gourdineau de Gouberville, Goudzwaard of Zilverschat, als hij de ware heeft gevonden.

Voorsprong door dialect

Verwerving van het grammaticaal geslacht in het Nederlands door dialectsprekende tweetalige kinderen

Leonie Cornips

... DE VOORDELEN VAN MEERTALIGHEID

Ons land wordt in de toekomst steeds meer meertalig. Dialectsprekers kunnen niet meer uitsluitend dialect spreken en eentalig blijven, maar worden verondersteld ook het Nederlands te leren dat op school de onderwijstaal is. Ook de eerste en tweede generatie nakomelingen van immigranten die in Nederland geboren en getogen zijn, horen het Nederlands te leren naast de taal van hun (groot)ouders, zoals het Turks, Marokkaans-Arabisch, Sranan, Berber en Hindi. Zo worden ze twee- of zelfs drietalig.

Over meertaligheid bestaan veel misverstanden. Vaak wordt gedacht dat meertaligheid de uitzondering is en eentaligheid de 'norm'. Niets is echter minder waar: 80 procent van de wereldbevolking spreekt twee of meer talen. Eentalige sprekers zijn dus in de minderheid. Ook Nederland is van oudsher een meertalig land. We zijn echter niet gewend om dat zo te zien, want voor de meeste mensen is een dialect geen taal, maar een variant van de standaardtaal. Voor taalkundigen is er echter geen evident verschil tussen een taal en een dialect. Sinds de invoering van verplicht onderwijs zijn vele generaties naast hun dialect met het Nederlands als tweede taal in aanraking gekomen. Zij hebben deze taal geleerd en/of verworven (verwerven doe je 'onbewust' als kind, leren doe je meer 'bewust' en later, bijvoorbeeld het leren van Engels op school).

Een ander misverstand over meertaligheid is dat meertaligheid slecht zou zijn voor een jong kind: door het leren van twee talen raakt een kind in de war en leert het beide talen niet goed spreken. Het is dit misverstand dat ouders die van huis uit een lokaal dialect spraken er, vooral in de jaren zestig, massaal toe bracht om hun kinderen in het Nederlands op te voeden. De meeste ouders vinden het belangrijk dat een kind goed Nederlands leert. Als je kind succesvol wil zijn op school en economisch vooruit wil in de Nederlandse samenleving, zal het goed Nederlands moeten spreken.

Suske en Wiske in het Limburgs:
tante Sidonia spreekt Heerlens

Het klinkt aannemelijk dat je maar één taal goed kan leren en dat het onverstandig is om een klein kind met twee talen in aanraking te laten komen. Onlangs nog stond er een betoog met die strekking in het Algemeen Dagblad (Weggemens 2006). De term moedertaal, die we zo makkelijk hanteren, is dan ook een metafoor voor dit denkbeeld. Het impliceert dat elk individu maar één moedertaal heeft, net zoals elk individu maar één biologische moeder kan hebben. Toch heeft taalkundig onderzoek de laatste veertig jaar uitgewezen dat deze aanname fout is. Elk kind kan onder bepaalde condities meer dan één taal of dialect goed verwerven. Wat zijn die condities?

In de eerste plaats is leeftijd heel erg belangrijk. Hoe ouder je wordt, hoe

lastiger het is om een tweede of derde taal goed te verwerven. Vroeger dachten taalkundigen dat de cruciale leeftijd om een tweede taal te verwerven rond de pubertijd ligt: vóór de pubertijd gaat het goed, erna lukt het veel minder. Tegenwoordig wijst onderzoek uit dat de cruciale leeftijd veel lager ligt: zo rond de vier en misschien zelfs wel rond de drie jaar. Vóór die leeftijd lukt het perfect om een tweede taal te leren, daarna kunnen de (grammatica's van de) twee talen elkaar zwak tot sterk gaan beïnvloeden.

Een tweede conditie is dat het kind beide talen goed aangeboden krijgt, dus het liefst geen Turkse ouder die afwijkend Nederlands in plaats van Turks met haar/zijn kind spreekt en geen Groningse of Limburgse ouder die ongemakkelijk Nederlands in plaats van dialect spreekt. Een ideale conditie om een kind twee talen goed te laten verwerven, is het hebben van gezinsleden die het Nederlands (bijvoorbeeld één van de ouders of een oudere broer/zus) en gezinsleden die de andere taal (Turks, Limburgs dialect, Fries) goed spreken (bijvoorbeeld de andere ouder). Het gebruik van meerdere talen in een gezin waarbij één ouder consequent de ene taal met kind spreekt en de andere ouder consequent de andere taal, staat garant voor een goede verwerving van beide talen.

In deze bijdrage wil ik een concreet voorbeeld bespreken dat laat zien dat dialectsprekende kinderen een taalvoorsprong kunnen hebben op hun eentalige leeftijdsgenootjes als ze van huis uit zowel dialect als Nederlands verwerven. Het concrete voorbeeld is de verwerving van het bepaald lidwoord *de* en *het*. Dit onderzoek is als stage op het Meertens Instituut uitgevoerd door Eva Damen, BA-student van de Universiteit van Utrecht (2004).

... DE VERWERVING VAN *DE* EN *HET* IN HET NEDERLANDS DOOR EENTALIGE KINDEREN

Het Nederlands heeft twee vormen van het bepaald lidwoord, namelijk *het* en *de*. *Het* gaat vooraf aan onzijdige naamwoorden, zoals *boek*, en *de* gaat vooraf aan niet-onzijdige naamwoorden, zoals *tafel*. Alleen het lidwoord voor het enkelvoudig bepaald lidwoord varieert naar het grammaticaal geslacht van het naamwoord, het meervoud heeft altijd *de* en het onbepaald lidwoord is altijd *een*, ongeacht of het naamwoord onzijdig of niet-onzijdig is; verkleinwoorden nemen altijd *het*.

De morfologie van het lidwoord in het Nederlands

	enkelvoud	meervoud	onbepaald	verkleinwoord
onzijdig naamwoord	het boek	de boeken	een boek	het boekje
niet-onzijdig naamwoord	de tafel	de tafels	een tafel	het tafeltje

De verwerving van het lidwoord verloopt in stappen. Het kind gebruikt eerst naamwoorden zonder lidwoord. Wanneer het kind tussen anderhalf jaar en twee jaar oud is, gaat aan het naamwoord een ‘uh’ (ə)-klank vooraf, zoals in:

(1) ik ook ə koek

Het lidwoord *een* is vaak het eerste lidwoord dat verworven wordt. Dit wordt gevolgd door het lidwoord *de*. In deze periode gebruiken kinderen alleen

Omslag van het Heerlens dialect-Nederlands woordenboek

maar het lidwoord *de; het* komt nog helemaal niet voor:

(2) zit *de* vogeltje nou op?

De verwerving van de correcte vorm van het bepaald lidwoord in het enkelvoud gaat dus langzaam. Uit experimenteel onderzoek blijkt dat eentalige Nederlandse kinderen het verschil tussen *de* en *het* pas heel laat verwerven. Dit verschil hebben zij pas goed onder de knie wanneer zij zes jaar oud zijn! Nu lijkt de verwerving van *de* en *het* een marginaal verschijnsel te zijn, maar we moeten bedenken dat het een voortvloeisel van het grammaticaal geslacht in het Nederlands is. Het grammaticaal geslacht van het naamwoord is in het Nederlands niet alleen te zien aan het bepaald lidwoord *de* of *het*, maar onder andere

ook aan het bijvoeglijk naamwoord als het voor het zelfstandig naamwoord staat en onbepaald is. Onzijdige naamwoorden nemen dan een bijvoeglijk naamwoord zonder *-e*, niet-onzijdige naamwoorden nemen een bijvoeglijk naamwoord met *-e*:

een *groot* boek (onzijdig)

een *grote* tafel (niet-onzijdig)

Ook de betrekkelijke en aanwijzende voornaamwoorden variëren naar grammaticaal geslacht:

Een boek (onzijdig) *dat* heel mooi is

Een tafel (niet-onzijdig) *die* heel mooi is

Dit boek (onzijdig)

Deze tafel (niet-onzijdig)

Het grammaticaal geslacht manifesteert zich dus op meerdere terreinen in de Nederlandse zinsbouw. Een interessante vraag is nu hoe dialectsprekende kinderen - die dus tweetalig zijn, zij spreken Nederlands en dialect - dit onderscheid in hun Nederlands verwerven. Doen zij dat op dezelfde wijze en

in hetzelfde tempo als de eentalige Nederlandse kinderen? Om deze vraag te beantwoorden hebben we onderzoek verricht naar tweetalige dialect-Nederlands sprekende kinderen in Heerlen.

... DE VERWERVING VAN *DE* EN *HET* DOOR DIALECTSPREKENDE KINDEREN IN HEERLEN

Als proefpersonen zijn 30 kinderen uit de kinderdagverblijven Duimelijntje en Beerengood en de basisscholen 't Pannesjop en Sint Martinus, alle te Heerlen, gebruikt. De ouders van de 30 kinderen is gevraagd een vragenlijst in te vullen over de taalkeuze binnen het gezin. Onderstaand schema laat zien dat 13 van de 30 kinderen tot de tweetaligen gerekend kunnen worden (vetgedrukt 'ja') en 17 tot de eentaligen. De tweetalige kinderen onderscheiden zich van de eentaligen doordat zij zelf dialect spreken en doordat de moeder in het dialect tot het kind spreekt. Het is interessant dat het onderscheid tussen eentalig en tweetalig gradueel is, want de grootouders blijken altijd dialect met de kleinkinderen te spreken en het kan zo zijn dat de moeder dialect in het gezin spreekt, maar niet tegen het kind.

Taalkeuze-patternen voor dialect en Nederlands in 30 Heerlense gezinnen

Aantal kinderen	2	6	8	1	4	9
Kind spreekt zelf dialect	nee	nee	nee	nee	ja	nee
Moeder spreekt dialect in het gezin	nee	ja	ja	ja	ja	nee
Moeder spreekt dialect met kind	nee	nee	ja	ja	ja	nee
Grootouders spreken dialect met kleinkind	ja	ja	ja	-	ja	nee

De kinderen die aan het experiment hebben deelgenomen, zijn verdeeld in vier leeftijdsgroepen.

Aantal kinderen per leeftijd en per taalgroep (eentalig of tweetalig)

	eentalig	tweetalig
2 jaar	4	0
3 jaar	7	3
4 jaar	6	4
5 jaar	0	6

De kinderen die vanaf de geboorte zowel Nederlands als dialect verwerven, lijken voor een moeilijke taak te staan. Het enkelvoudig bepaald lidwoord in het Heerlens dialect wijkt namelijk substantieel af van het enkelvoudig bepaald lidwoord in het Nederlands. Het Heerlens dialect kent drie vormen in plaats van twee voor het enkelvoudig bepaald lidwoord: één vorm voor onzijdige naamwoorden (*ʔ*), één voor mannelijke (*d'r*) en één voor vrouwelijke naamwoorden (*de*), zoals in:

ʔ kink (het kind)
d'r man (de man)
de vrouw (de vrouw)

Aan de kinderen werden 30 zinnen met plaatjes voorgelegd. De onderzoeker toonde eerst een plaatje van een jongen met een groene bloem en zei dan de volgende zin die het kind moest afmaken: *Deze jongen tekent de groene bloem en dit meisje tekent ...* Vervolgens liet de onderzoeker een plaatje zien met een meisje en een gele boot. Het kind moet dan zeggen: *de gele boot*.

De Pancratiuskerk in Heerlen
 (foto: Theo Arets)

De resultaten in onderstaande tabel laten zien dat de tweetalige kinderen veel hoger scoren op het correct gebruik van het bepaald lidwoord *de* dan de eentalige kinderen. Vooral onder de driejarigen is het verschil groot: de eentalige kinderen gebruiken slechts 26% correct *de* (in de rest van de gevallen gebruiken ze geen lidwoord), terwijl de tweetalige kinderen al 75% correct *de* laten zien.

Correct gebruik van het lidwoord de

Leeftijd	eentalige kinderen <i>Nederlands</i>		tweetalige kinderen <i>dialect-Nederlands</i>	
2	5/99	5%	0	
3	62/236	26%	71/94	75%
4	107/190	56%	94/133	71%
5 en 6	0		97/150	65%

De volgende tabel laat de resultaten zien voor het correct gebruik van *het*. Ook hier zien we dat de tweetalige kinderen het beter doen dan de eentaligen, vooral bij de vierjarigen.

Correct gebruik van het lidwoord het

Leeftijd	eentalige kinderen <i>Nederlands</i>		tweetalige kinderen <i>dialect-Nederlands</i>	
2	2/36	5%	0	
3	6/91	6%	2/38	5%
4	8/89	10%	19/64	30%
5 en 6	0		43/75	57%

De resultaten van dit experiment laten duidelijk zien dat tweetalige dialectsprekende kinderen voordeel van hun dialect kunnen hebben bij de verwerving van een specifiek verschijnsel van het Nederlands. In dit geval is de verwerving van de drie vormen van het bepaald lidwoord in het Heerlens een ideaal hulpmiddel om de twee vormen van het bepaald lidwoord in het Nederlands onder de knie te krijgen. De dialectkinderen hebben een taalvoorsprong op hun eentalige leeftijdsgenoten.

... LITERATUUR

- Bennis, H., L. Cornips en M. van Oostendorp
2004 *Verandering en verloedering. Normen en waarden in het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Cornips, L.
2003 *Heerlens Nederlands*. Taal in stad en land. Den Haag: SDU uitgevers.
- Cornips, L. en A. Hulk
2006 'External and Internal Factors in Bilingual and Bidialectal Language Development: Grammatical Gender of the Dutch Definite Determiner.' In: Lefebvre Claire & White Lydia & Jourdan Christine [red.] *L2 Acquisition and Creole Genesis*. Dialogues. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, pp. 355-378. (*Language Acquisition & Language Disorders*, nr. 42).
- Damen, Eva
2004 *De sjoëën óngerzeuk. Een onderzoek naar de verwerving van het bepaald lidwoord en het gebruik van het adjectief door eentalige en tweetalige kinderen uit Heerlen*. Stageverslag Meertens Instituut/Universiteit van Utrecht.
- Kampen, Jacqueline van, en Frank Wijnen
2000 'Grammaticale ontwikkeling'. In: S. Gillis & A. Schaerlaekens (eds.) *Kindertaalverwerving: een handboek voor het Nederlands*. Martinus Nijhoff Uitgevers, Nijmegen, p. 225-285.
- VELDEKE Heële en umsjtrieëke
2000 *Woadbook Heëlesj - Hollendsj * Woordenboek Heerlens - Nederlands*, Van Hooren drukkerij en repro bv, Heerlen.
- Weggemens, Vincent
2006 *Wenst u een tweede moedertaal?* Algemeen Dagblad, 19-02-2006. Zie: www.ad.nl/diagnose/article163554.ece

Het Meertens Panel

Vragenlijsten via de digitale snelweg

Harm Nijboer

Het Meertens Instituut doet al meer dan 75 jaar onderzoek op basis van vragenlijsten. Werd in de begintijd vooral onderzoek gedaan naar oude tradities en authentieke dialecten, tegenwoordig richt het onderzoek zich ook op hedendaagse – zelfs moderne – verschijnselen. Die verandering was een van de redenen waarom we op het Meertens Instituut eens goed zijn gaan kijken naar hoe we nu verder moeten met het vragenlijstenonderzoek. Daarbij speelde ook een rol dat enquêteonderzoek met ‘ouderwetse’ papieren vragenlijsten een vrij dure manier van onderzoek is. Het drukken en verspreiden van een vragenlijst in een oplage van duizend stuks kost al snel vijfduizend euro. Daarbij komen nog aanzienlijke personeelskosten voor het verwerken van de gegevens. Behalve financiële overwegingen dwong ook de aangescherpte privacywetgeving ons om het vragenlijstenonderzoek te heroverwegen.

... INTERNET

Mogelijk waren we nog jaren op de ons vertrouwde manier van vragenlijstenonderzoek doorgedaan, als in de afgelopen tien jaar het internet niet zo'n stormachtige ontwikkeling had doorgemaakt. Naar schatting maakt inmiddels ruim zestig procent van de Nederlanders regelmatig gebruik van dit medium. En het bereik van het internet groeit nog steeds.

Het internet biedt tal van nieuwe mogelijkheden voor het doen van vragenlijstenonderzoek. Zo kunnen we via deze weg respondenten benaderen die we voorheen maar moeilijk konden bereiken, in het bijzonder jongeren. Daarnaast kan het vragenlijstenonderzoek door verregaande automatisering veel efficiënter uitgevoerd worden. Ook de privacy van deelnemers aan onderzoek kan zo beter bewaakt worden. Verder bieden online vragenlijsten allerlei mogelijkheden om interactie met de respondent aan te gaan. Zo zijn respondenten automatisch te attenderen op het feit dat ze een vraag zijn vergeten in te vullen.

. . . MEERTENS PANEL

Het internet biedt niet alleen maar voordelen. Zo zijn bepaalde groepen, zoals ouderen en lageropgeleiden, nog altijd moeilijk langs deze weg te bereiken. Maar deze situatie verandert snel. De voordelen wegen in elk geval ruimschoots op tegen de nadelen. In juni 2006 zijn wij daarom van start gegaan met het werven van respondenten voor ons nieuwe online respondentenbestand: het Meertens Panel. Hiervoor hebben we een website opgezet waar mensen zich als respondent op kunnen geven. Ook kan men hier op een internetforum meepraten over zaken waar momenteel op het Meertens Instituut onderzoek naar gedaan wordt.

Op het moment van schrijven (oktober 2006) hebben zich al ruim dertienhonderd mensen aangemeld als online respondent van het Meertens Panel. Toch zijn we nog steeds op zoek naar nieuwe respondenten. Uiteindelijk streven we naar een respondentenbestand waarin zoveel mogelijk geledingen van de bevolking van Nederland en Vlaanderen goed vertegenwoordigd zijn. Uw hulp is daarbij van harte welkom!

Meer informatie over het Meertens Panel vindt u op:

<http://www.meertens.knaw.nl/panel/>

Verschenen

Theo Meder (2006) *In graancirkekringen. Een etnologisch onderzoek naar verhalen uit de grenswetenschap*. AUP, ISBN 90-5356-838-7, paperback, 416 pagina's, € 9,50.

Charles Caspers en Peter Jan Margry (2006) *Identiteit en spiritualiteit van de Amsterdamse Stille Omgang*. Uitgeverij Verloren, ISBN 90-6550-909-7, gebonden, 96 pagina's, € 10,00.

Louis Peter Grijp (2006) *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden. Een vervolg, 2000-2005*. AUP, ISBN 90-5356-903-0, paperback, 48 pagina's, € 7,50.

Peter Jan Margry en Johan Joor (2006) *St. Caecilia Collegie. Muziek en mirakel in Amsterdam*. Stg. ODSO, 32 pagina's, verkrijgbaar via: caecilia@stille-omgang.nl, € 7,50.

Louis Peter Grijp en Martine de Bruin (red.) (2006) *De kist van Pierlala: Straatliedereën uit het geheugen van Nederland*. Uitgeverij Prometheus BV Vassallucci, ISBN 90-3512-761-7, gebonden, 346 pagina's, € 19,95.

Har Brok (2006) *Stinkend Juffertje en Duivelskruid. Volksnamen van planten*. AUP, ISBN 90-5356-884-0, paperback, 96 pagina's, € 14,50.

Onderzoek en documentatie van
Nederlandse taal en cultuur
Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam